

SİBEVEYH'İN HAYATI VE el-KİTÂB'A YÖNELİK BAZI ELEŞTİRİLER

Ali BULUT *

ÖZET

SİBEVEYH'İN HAYATI VE EL-KİTÂB'A YÖNELİK BAZI ELEŞTİRİLER

Bu makalenin amacı h. II. yy.da yaşamış dilcilerden Sîbeveyh'in, nahiv ilminde ilk tafsilatlı eser olan *el-Kitâb*'ına yönelik bazı eleştirilerin incelenmesidir. Makaleye nahiv alanında Sîbeveyh'e kadar yapılmış çalışmalarla ilgili kısa bir girişle başlanmış, daha sonra Sîbeveyh'in biyografisi sunulmuş ve son olarak da *el-Kitâb*'a yönelik eleştiriler ele alınmıştır.

ABSTRACT

LIFE OF SİBEVEYH AND SOME CRITIQUES IN RELATION TO THE AL-KITÂB

The aim of this article is to examine some critiques towerd to the *al-Kitâb* which was accepted as the first detailed book in the Arabic grammar and belonged to Sîbeveyh who lived in the ninth century and accepted as one of the most influential linguistics of his time. This article includes the history of works of Arabic grammar until the period of Sîbeveyh. Later it explains the life of Sîbeveyh. And lastly it discusses some critiques directed to the *al-Kitâb*.

GİRİŞ

Sîbeveyh'e Kadar Nahiv Alanında Yapılan Çalışmalar

Ebû'l-Esved ed-Duelf'nin Kur'ân-ı Kerîm'i harekelendirmesi hariç tutulacak olursa, nahivle ilgili bir kitap yazması muhtemel ilk dilci Abdullah b. Ebî İshâk (127/745)'tır. Bize ulaşan ilk gramer eserlerinde kendisinden de alıntılar yapılmış olmasından dolayı bu söylenir. Yoksa ona ait herhangi bir eser adı kaynaklarımızda mevcut değildir. Gramerle alakalı olan ve isimleri bilinen ilk eserler İsâ b. Ömer'e ait olan *el-Câmi'* ve *el-İkmâl* adlı iki eserdir. Her iki eser de günümüze ulaşmamıştır. Bunun yanında bazı kaynaklarda Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ının esasını, İsâ'nın bu eserlerinden birisinin oluşturduğu söylenir.¹

Sîbeveyh'in hocası Halîl b. Ahmed'in de gramer ve dil çalışmalarının gelişmesinde çok büyük rolü olmuştur. Onun çalışmalarının Arap filolojisine en az yüz yıllık bir merhale kazandırdığı söylenir.² Onun *Kitâbu'l-'Ayn* adlı

* Araş. Gör. Dr., O.M.Ü. İlähiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâğatı ABD.
(e-mail: alibulut55@gmail.com)

Bu makale *Sîbeveyh'in el-Kitâb'ında Ele Aldığı Bazı Nahiv Konuları, İşleme Yöntemi ve Koyduğu Kurallar*, (Samsun, 2003, Dnş. Osman Keskiner) isimli doktora tezimizin s. 13-27, 78-90 arası kısımları yeniden gözden geçirilerek hazırlanmıştır. Cilt ve sayfa numaraları Abdüsselam Muhammed Harun'a ait tahkikin kenarındaki Bulak baskısına ait sayfa numaralarına göre verilmiştir.

¹ Nihat M. Çetin, "Arap" mad., *DİA*, III, 296.

² Çetin, a.g.mad., *DİA*, III, 296.

sözlüğü, Arap lugatçılığı sahasında telif edilen şekil ve muhteva bakımından orijinal, aynı zamanda dünya lugatçılık tarihinde milâdî VIII. yüzyıl gibi erken bir dönemin mükemmel bir mahsulü hüviyetiyle dönüm noktası sayılabilecek önemli bir eserdir.³ Nahivle ilgili olarak Halil b. Ahmed'e nisbet edilen *Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv* ve *el-Manzûmetü'n-Nahviyye el-Mensûbetü ilâ'l-Halil b. Ahmed* adlı iki eser daha vardır. Ancak bunların Halil'e aidiyeti şüphelidir. Bu nedenle Halil'in nahve dair bilgilerini Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ına borçluyuz.

Sîbeveyh'in ölümüne kadar olan nahiv çalışmalarının özeti, onun *el-Kitâb* adlı meşhur eserinde derlenip toplanmış, zamanımıza kadar da aynı şekilde intikal etmiştir. Sîbeveyh, bu eserde sadece hocalarının fikir ve görüşlerini aktarmakla kalmamış, aynı zamanda yaptığı güzel tahliller, tercih ve istinbatla da güçlü ilmî şahsiyetini de ortaya koymuştur.⁴

1. Sîbeveyh'in Hayatı

1.1. Adı, Künyesi ve Lâkabı:

Adı 'Amr b. 'Osmân b. Çanber'dir.⁵ Bazı kaynaklarda kısaca 'Amr b. Çanber olarak da geçer.⁶ Kaynaklarda Sîbeveyh'e ait üç değişik künyeden bahsedilir. Ebû Bişr⁷, Ebû'l-Hasen⁸ ve Ebû 'Osmân⁹. Fakat Ebû't-Tayyib el-Luğavî (351/962), bunların en doğrusunun Ebû Bişr olduğunu söyler.¹⁰ Ancak Sîbeveyh asıl adı ya da künyeleriyle değil, "Sîbeveyh" lâkabıyla meşhur olmuştur. Hârisoğullarının mevlâsıdır.¹¹ Er-Rebî' b. Ziyâd el-Hârisî ailesinin mevlâsı olduğu da söylenir.¹² Sîbeveyh kelimesinin gerçek okunuşunun سيبويه

³ Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Halil b. Ahmed", *DİA*, XV, 310.

⁴ M. Reşid Özbalıkcı, *Arap Gramerinde Kur'an ve Hadisle İstişhad*, İzmir, 2001, s. 22.

⁵ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Beyrut-1415/1994, s. 74; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., XII, 195; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu'z-Zamân*, nşr. İhsân 'Abbâs, Dâru's-Sekâfe, Beyrut-1968, III, 463; Fîrûzâbâdî, *el-Bulğa fi Terâcimi Eimmeti'n-Nahv ve'l-Luğa*, nşr. Muhammed el-Mısırî, Cem'iyeti İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Kuveyt, 1407, s. 163.

⁶ İbn Kuteybe, *el-Me'arif*, Beyrut, 1970, s. 237; Ebû't-Tayyib el-Luğavî, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm, Kahire, ts. s. 65; Sîrâfî, *Ahbâru'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn*, nşr. F. Frenkow, Beyrut, 1936, s. 48.

⁷ Ebû't-Tayyib el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 65; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 74; Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, XII, 195; Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 163; Ahmed el-İskenderî, - Mustafâ 'Anânî, *el-Vasûf fi'l-Edebi'l-'Arabî ve Târîhihi*, Dâru'l-Me'arif, Mısır-Mısır, ts., s. 231.

⁸ Ebû't-Tayyib el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 65; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 74; Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, XII, 195; Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 163.

⁹ Ebû't-Tayyib el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 65; Abdusabur Şahin, "el-Menhecû'l-Luğavî fi Kitâbi Sîbeveyh", *Mecelletu Kulliyeti'l-Âdâb ve't-Terbiye*, Câmîatu'l-Kuveyt, sayı: 3-4, Kuveyt, 1973, s. 56.

¹⁰ Ebû't-Tayyib el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 65; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 74.

¹¹ İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 74; Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, XII, 195; Mehdî Bahru'l-Ulûm et-Tabâtabâî, *Ricâlu's-Seyyid Bahru'l-Ulûm (el-Fevâidu'r-Ricâliyye)*, nşr. M. Sadık Huseyn, III, 181.

¹² Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, XII, 195; İbn Hallikân, *a.g.e.*, III, 463.

/Sibeveyh şeklinde olduğu, yabancıların ise bunu سیبویه/Siboye şeklinde okudukları ifade edilir.¹³ Bu kelime Farsça bir tamlama olup سیب elma, رائحة الكفاح/رائحة التفاح/elma kokusu anlamına gelmektedir.¹⁴ Diğer bir görüşe göre ise Sibeveyh'in adı سیب kelimesiydi. İran'ın güneyinde oturan halk, kendi şivelerinde özel isimlerin sonuna dammeli/ u sesli bir vav harfi ekliyorlardı ve kişiyi bu şekilde çağırıyorlardı. Diğer taraftan ise bu gibi özel isimler Arapçaya girince sonuna takısı ekleniyordu ve fethalı/ e sesli olarak okuyorlardı. Özel isimlerin sonuna gelen bu takı sadece Farsça isimlere mahsus değildi. Araplar arasında da bu kullanılıyordu. Niftaveyh, Hâleveyh, Kavleveyh de olduğu gibi.¹⁵ Ona, Sibeveyh lâkabının kim tarafından verildiği kesin bilinmemekle birlikte yanaklarının elma gibi olması ve yakışıklı birisi olması nedeniyle verildiği söylenir.¹⁶ Bunun yanında annesinin onu küçükken "Sibeveyh/Elma kokusu" diyerek oynatması, Sibeveyh'in yanında olan kişinin onda güzel bir koku duyması, Sibeveyh'in elma koklamaya düşkün oluşu, meyvelerin en güzeli elmaya teşbihle Sibeveyh'in de yakışıklılığı gibi nedenlerden de bu lâkabın verildiği söylenir.¹⁷ Sibeveyh'ten sonra üç dilciye daha bu lâkap verilmiştir.¹⁸

1.2. Yetiştirilmesi:

Kaynaklarda yetiştirilmesiyle ilgili detaylı bilgi mevcut değildir. Fars/İran'ın Şîrâz'ın Beyzâ köyünde doğduğu¹⁹ ve Basra'da yetiştiği söylenir.²⁰ Ahvâz/Huzistan şehrinde doğduğu da rivayet edilir. Fakat Beyzâ'da doğduğu şeklindeki rivâyet daha doğru kabul edilir.²¹ Beyzâ köyü Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc (306/918) ve Kadı Bayzâvî (695/1296) gibi büyük şahsiyetlerin de doğum yeridir.²² Doğum tarihi ile ilgili olarak ise kaynaklarımızda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak Sibeveyh hakkında kitap yazan Ali en-Necdî kaynaklardaki "h. 180 yılında 40 yaşında ölmüştür"

¹³ Hâtim Sâlih ed-Dâmin, *Hayru'l-Kelâm fi't-Takassî 'an Aġlâti'l-'Avâm*, Beyrut, 1985, s. 36.

¹⁴ İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 74; Hatîb el-Baġdâdî, *a.g.e.*, XII, 195; İbn Hallikân, *a.g.e.*, III, 463; Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 163.

¹⁵ Ali Asgar Hikmet, "Sibeveyh İmâmu'n-Nahv ve Edebih", *Mecelletu Mecma'il-Luġati'l-'Arabîyye*, sayı: 34, Kahire-1974, s. 96.

¹⁶ İbn Hallikân, *a.g.e.*, III, 465; Hatîb el-Baġdâdî, *a.g.e.*, XII, 195.

¹⁷ Suyûtî, *Buġyetu'l-Vu'ât fi Tabakâti'n-Nahviyyîne ve'n-Nuhât*, nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, ts., II, 229.

¹⁸ Bunlar: Muhammed b. Mûsâ b. Abdulazîz el-Mîlîsrî, Muhammed b. Abdulazîz el-Mısrî ve Ebû'l-Hasen Alî b. Abdullah el-Kûmî el-Maġribî'dir. Bkz. Suyûtî, *Buġye*, II, 390.

¹⁹ Suyûtî, *Buġye*, II, 229; Carl Brockelmann, *GAL (Geschichte der Arabischen Litteratur)*, Leiden-1944-1949, I, 99; Fevzî Mes'ûd, *Sibeveyh Câmî'u'n-Nahvi'l-'Arabî*, Mısır, 1986, s. 30; Mehmet Çakır, *Sibeveyh Öğretim Yöntemi ve Koyduğu Bazı Nahiv Kuralları*, İzmir, 1994, s. 13.

²⁰ Suyûtî, *Buġye*, II, 229; İskenderî, *a.g.e.*, s. 231.

²¹ Corcis 'Avvâd, *Sibeveyh İmâmu'n-Nuhât fi Âsâri'd-Dârisine Hilâle İsnâ 'Aşar*, Mecma'u'l-'İlmi'l-'Irâkî, Bağdat-1978, s. 10.

²² Hikmet, *a.g.m.*, s. 98.

şeklindeki rivayete²³ dayanarak onun h. 130 küsurlu yıllarda doğduğu şekilde bir sonuca varır.²⁴

1.3. Öğrenimi:

Tahsilini Basra'da gören Sîbeveyh, ilk önceleri hadis ve fıkıh ilimlerine merak sarmış ve bir süre Hammâd b. Seleme'nin derslerine devam etmiş ve daha sonra bu dersleri bırakmıştır. Sîbeveyh'in Hammâd'ın derslerini bırakıp Arapça derslerine başlamasıyla ilgi birkaç rivayet vardır.

Bunlardan biri şöyledir: “Bir derste Hz. Peygamber (S.A.V.)'in ليس من ليس أبو ليس أصحابي إلا من لو شئت لأخذت عليه ليس أبا الرداء الرداء şeklinde *leyse*'nin ismi sanarak yanlış okur. Bunun üzerine Hammâd «Sîbeveyh! Yanlış okudun. Doğrusu böyle değil. Çünkü burada *leyse* istisnâ edatıdır.» der. Sîbeveyh de «Önemli değil. Öyle bir ilim öğreneceğim ki asla yanlışımı çıkaramayacaksınız.» der ve Halîl'in derslerine devam eder ve bu derslerde kendini gösterir.”²⁵ Zeccâcî'nin rivayetine göre de Sîbeveyh, bu olaydan sonra Ya'kûb el-Hadramî, Halîl ve bazı gramercilerle birlikte Ebû'l-Hatîb el-Ahfeş'in derslerine başlamıştır.²⁶

Başka bir rivayet ise şu şekildedir: “Hammâd b. Seleme kendisine Sîbeveyh'in bir grupta birlikte hadis yazmak için geldiğini söyler. Hammâd sözüne şöyle devam eder: - O gün Safâ ile ilgili bir hadis yazdırırken şöyle dedim: «صعد رسول الله الصفا/Rasulullah (S.A.V.) Safâ'ya çıktı.» Yazan da Sîbeveyh'in kendisiydi. Bu ifadeyi صعد رسول الله الصفا şeklinde okudu. Ben de ona «Farslı! الصفاء deme. Çünkü الصفا kelimesinin sonu eliftir.» dedim. Sîbeveyh de dersten sonra kalemi kırdı ve «Arapçamı sağlamlaştırmıncaya dek hiçbir şey yazmayacağım.» dedi.”²⁷

Bu olaydan sonra Sîbeveyh nahiv/gramer okumaya başlar ve bu alanda büyük bir başarı yakalar ve şöhreti yüzyıllarca devam edebilir.

Sîbeveyh'in dil malzemesi toplamak maksadıyla çöllere gidip gitmediği tartışmalıdır. Kaynaklarda çöle gittiğine dair açık bir ifade yoktur. Ancak *el-Kitâb*'taki “Arapçaları sağlam Araplar şöyle dediler”²⁸, “Arapçaları güvenilir Araplar”²⁹, “Arapçasına güvendiğim bir Arap”³⁰, “Güvenilir Araplar”³¹,

²³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, Beyrut, 1988, VI, 81.

²⁴ ‘Ali en-Necdî Nâsif, *Sîbeveyh İmâmu'n-Nuhât*, ‘Âlemu'l-Kutub, Kahire, 1399/1979, s. 73.

²⁵ Sîrâfî, *Ahbâr*, s. 43; Ebû Bekr ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn*, nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm, Kahire, ts., s. 66; İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Udebâ*, nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm, Kahire, ts, s. 72; Yâkût el-Hamevî, *a.g.e.*, X, 55; Kıfî, *İnbâh*, II, 350.

²⁶ Zeccâcî, *Mecâlisu'l-'Ulemâ*, nşr. Abdusselam Muhammed Harun, Kuveyt, 1962, s. 154.

²⁷ Zeccâcî, *a.g.e.*, s. 154.

²⁸ Ebû Bîşr ‘Amr b. ‘Osmân b. Kanber Sîbeveyh, *el-Kitâb*, Bulak, 1898., I, 93; II, 423.

²⁹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 153, 451; II, 264.

³⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 59. (Fück, bu ifadeden Ebû Zeyd el-Ensârî'nin kasdedildiğini söylemek yanlıştır der. Bkz. Johann Fück, *el-'Arabîyye Dirâsâtu'n fî'l-Luğati ve'l-Lehecât ve'l-Esâlib*, Çeviri: Abdulhalîm en-Neccâr, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Kahire-1951, s. 51.)

“Fasih/arıdıllı Araplar”³² vb. ifadeler onun çöle gitmiş olma ihtimalini de akla getirmektedir.

1.4. Hocaları :

Sîbeveyh, kendinden önceki âlimlerin dağınık haldeki görüşlerini bir araya getirmiştir. Bu bilgileri tertip edip bablara ayırmıştır. Âlimlerin şahit olarak kullandığı ya da kendi duyduğu şiirleri toplamıştır. Bütün bunlar aynı zamanda onun dil konularındakiengin bilgisini de gösterir. *el-Kitâb*'ta ilk nahivcilere ait 858 görüşe yer verildiği tespit edilmiştir.³³

Sîbeveyh, 522 yerde Halîl'in, 200 yerde Yûnus'un, 47 yerde Ebû'l-Hattâb el-Ahfeş'in, 44 yerde Ebû 'Amr b. el-'Alâ'nın, 22 yerde Îsâ b. Ömer'in, 9 yerde Ebû Zeyd el-Ensârî'nin, 5 yerde Hârûn b. Musâ'nın, 4 yerde Abdullah b. Ebî İshâk'ın, 4 yerde Kûfelilerin, bir yerde de Huzeyl isimli bir bedevînin görüşlerini aktarır.³⁴ Sîbeveyh'in, "Kûfeli şöyle dedi:" ifadelerinden maksat Ebû Ca'fer er-Ruâsî (187/803)'dir.³⁵

el-Kitâb'ta isim verilerek yapılan bu alıntılarında dışında isimleri zikredilmeyen Ebû'l-Esved ed-Duelî (69/), Abdurrahman b. Hurmuz (117/), Yahyâ b. Ya'mer (129/) gibi ilk dilcilerin görüşleri de zikredilmiştir.³⁶ Ancak Sîbeveyh'in, bu âlimlerin isimlerine eserinde yer vermemesi onun bunlardan ders almamasına bağlanabilir.³⁷

Sîbeveyh, hocalarından yaptığı rivayetler konusunda güvenilirdi. Bunun delillerinden biri kaynaklarda geçen şu rivayettir: “Sîbeveyh ölünce Yûnus'a: “Sîbeveyh, Halîl'in ilmiyle alakalı 1000 yapraklık bir kitap yazdı” denir. Yûnus şaşırarak “Sîbeveyh ne zaman bunların hepsini Halîl'den duymuş? Kitabını bana getirin” der. Sîbeveyh'in kitabına bakınca şöyle der: “Benden yaptığı nakiller doğru olduğuna göre Halîl'den yaptığı nakiller de doğru olsa gerek.”³⁸ Hocaları şunlardır:

1.4.1. Ahfeş el-Kebîr Ebû'l-Hattâb Abdulhamid b. Abdulmecid: Ebû Amr b. el-'Alâ'nın öğrencilerindendir.³⁹ Sîbeveyh'in hocalarından olan

³¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 198, 210, 222, 331, 381; II, 110, 167, 290.

³² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 477; II, 20, 52, 147.

³³ Hasan 'Avn, “Evvelu Kitâb fî Nahvi'l-'Arabiyyeti”, *Mecelletu Kulliyeti'l-Âdâb*, İskenderiye-1957, sayı: 11, s. 39-40.

³⁴ Hadîce Hadîşî, *Kitâbu Sîbeveyh ve Şurûhu*, Bağdat, 1967, s. 88; Fevzî Mes'ûd, *a.g.e.*, s. 95.

³⁵ Hansârî, *Ravdâtu'l-Cennât fî Ahvâli'l-'Ulemâ ve's-Sâdât*, nşr. Esedullah İsmailiyyen, Tahran, 1392, VII, 264.

³⁶ Fevzî Mes'ûd, *a.g.e.*, s. 96-113.

³⁷ Fevzî Mes'ûd, *a.g.e.*, s. 99.

³⁸ Zubeydî, *a.g.e.*, s. 49; Sirâfî, *a.g.e.*, s. 48; İbrâhîm Hasan İbrâhîm, *Sîbeveyh ve'z-Zarûratu's-Şi'riyye*, Matbaatu Hassân, Kahire-1983, s. 22.

³⁹ Ebû-Tayyib el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 23.

Ebû'l-Hattâb el-Ahfeş'in Arap diline en büyük hizmeti, bedevî kabileler arasında dolaşarak lehçe araştırmaları ve derlemeler yapmış olmasıdır.⁴⁰

1.4.2. Ebû Zeyd Sa'îd b. Evs el-Ensârî: Ebû Zeyd'i Sîrâfî (368/979), Basra dilcileri arasında lugat ve şiirde zirve dört kişiden birisi olarak tanıtır.⁴¹ Sîbeveyh'i diğer nahiv âlimleriyle kıyaslayan Muberrid'in bu konudaki görüşleri şu şekilde aktarılır. "Halîl, Sîbeveyh ve Yûnus b. Habib nahiv ilmini Ebû Zeyd'den daha iyi bilirdiler. O da Asmaî ve Ebû 'Ubeyde'den daha iyi bilirdi. Lûğat ilminde ise Ebû Zeyd'le Yûnus eşitti."⁴² Kaynaklarda Sîbeveyh'in Ebû Zeyd'in derslerini takip ettiği ve ondan lugat ilmini öğrendiği rivayet edilmektedir.⁴³

Ebû Zeyd el-Ensârî, Basra ekolünden olmasına rağmen Kûfeli Mufaddal ed-Ďabbî (168/784)'den nahiv ve lugat ilimlerini öğrendiği rivayet ettiği bilinmektedir.⁴⁴ Ayrıca onun Ebû 'Amr b. el-'Alâ ve 'Amr b. 'Ubeyd (144/761)'den, kendisinden de Ebû 'Ubeyd el-Ęâsım b. Sellâm ve Ebû Hâtım es-Sicistânî gibi dilcilerin rivayette buldukları zikredilmektedir.⁴⁵

1.4.3. Halîl b. Aĥmed⁴⁶ : *el-Kitâb*'ta Sîbeveyh'in kullandığı "سألتته/Ona sordum" ve "قال/Şöyle dedi" gibi ifadelerden maksat hocası Halîl'dir.⁴⁷ Basra Dil Okulu'nun nahiv yönteminin netlik kazanmasında ve terimlerinin yaygınlaşmasında en büyük pay sahiplerinden birisi Halîl'dir.⁴⁸

el-Kitâb, Halîl'in görüşlerinin kaydolunduğu bir eserdir. Sîbeveyh çoğu defa "Halîl'e sordum" diyerek bizzat hocası Halîl'in adını verir. Bunun yanında "Ona sordum, bana söyledi, bana dedi" gibi ifadelerden de maksadı hocası Halîl b. Aĥmed'tir.⁴⁹ Yine rivayete göre Sîbeveyh, hocası Halîl'in

⁴⁰ İnci Koçak, "Ahfeş el-Ekber" mad., *DİA*, İst, 1988, I, 525.

⁴¹ Sîrâfî, *a.g.e.*, ss. 51-52.

⁴² Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 52; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 81; İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, ss. 126-127; Hamevî, *a.g.e.*, XI, 215-216.

⁴³ İbn Ęuteybe, *a.g.e.*, s. 237; Ebû't-Tayyib el-Luĥavî, *a.g.e.*, s. 42; Ęıfî, *a.g.e.*, II, 350; Çakır, *Sîbeveyh* s. 15.

⁴⁴ Sîrâfî, *a.g.e.*, ss. 56-57; İbn en-Nedîm, *a.g.e.*, s. 81; Ęıfî, *a.g.e.*, II, 34; İbn el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 127; Corci Zeydân, *a.g.e.*, II, 110.

⁴⁵ İbn el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 125; Ęıfî, *a.g.e.*, II, 30-31; Hamevî, *a.g.e.*, XI, 213-214; Suyûtî, *Buĥye*, I, 582; ed-Dâvûdî, *a.g.e.*, I, 179.

⁴⁶ Halîl hakkında geniş bilgi için bkz. Ebû't-Tayyib el-Luĥavî, *a.g.e.*, s. 65; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 74; Hatîb el-Baĥdâdî, *a.g.e.*, XII, 195; İbn Hallikân, *a.g.e.*, III, 463; Zehebî, *Siyeru 'A'lâmi'n-Nubelâ*, nşr. Şu'ayb el-Arnâvut, M. Na'im el-'Arkûsî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut-1413, VIII, 351; Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 163; Suyûtî, *Buĥye*, II, 229; Corci Zeydân, *a.g.e.*, II, 131; *Dâiratu'l-Me'ârifî'l-İslâmiyye*, Çev. Muhammed Şâbit el-Fendî vd., Tahran-1933, XII, 407; Çetin, M. Nihad, "Arap" mad. *DİA*, İst, 1991, III, 296; Topuzoĥlu, "Halîl b. Ahmed" mad. *DİA*, İstanbul, 1997, s. 311; R. Sellheim, "al-Khalîl b. Ahmed" mad., *Encyclopadia of Islam*, New Edition, Leiden, 1978, IV, 962.

⁴⁷ Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 40.

⁴⁸ Halîl b. Ahmed, *el-Manîl zûmetu'n-Nahviyye el-Mensûbetu ilâ'l-Halîl b. Ahmed*, nşr. Ahmed 'Afiî, Kahire-1995, s. 52.

⁴⁹ Ebû Suleymân Abdulvehhâb İbrâhîm, *Kitâbetu'l-Bahĥi'l-'İlmî*, Mekke, 1983, s. 493.

görüşünü aktardıktan sonra “Başkası da şöyle söyledi” ifadesini kullanır. Bununla kendisini kasteder. Halîl’e olan saygısından dolayı onun isminin yanında kendi ismini söylemezdi.⁵⁰

1.4.4. Hammâd b. Seleme (169/785)⁵¹: Hammâd da Halîl’in öğrencilerindedir.⁵² Sîbeveyh’in de ilk hocalarından biridir. Hadis râvîsi olmakla birlikte nahiv alanında da geniş bilgi sahibiydi.⁵³

1.4.5. Hârûn b. Mûsâ (170/786): Yahudiyken Müslüman olmuş ve Kur’ân’ı ezberlemiş, kıraat, hadis ve nahiv okumuştur. Vücûhu'l-Kur’ân alanında ilk araştırma yapan ve eser veren kişi de Hârûn’dur. Sîbeveyh beş yerde kıraatla alakalı olarak Hârûn’dan rivayette bulunmuştur.⁵⁴

1.4.6. ‘Îsâ b. ‘Ömer (149/766): Bazı kaynaklarda Sîbeveyh’in hocaları arasında ‘Îsâ b. ‘Ömer’in de adı verilir.⁵⁵ Ancak bazıları Sîbeveyh (180/796)’in yaşı ve ölüm tarihiyle ‘Îsâ b. ‘Ömer’in ölüm tarihine bakarak aralarında hoca-öğrenci ilişkisi olmasını uzak bir ihtimal olarak görürler. Buna iki gerekçeleri vardır. Birincisi Sîbeveyh, erken bir yaşta –38 veya 40- öldüğüne göre ‘Îsâ’ya öğrenci olması çok zordur. Çünkü ‘Îsâ öldüğünde Sîbeveyh henüz 12 yaşında küçük bir çocuktur. Onun bu yaşta ‘Îsâ’ya öğrenci olması zordur. Zaten kaynaklarda Sîbeveyh’in önce Hammâd b. Seleme’den hadis okumaya başladığı ifade edilir. İkincisi ise Sîbeveyh, *el-Kitâb*’ta Ebû ‘Amr b. el-‘Alâ’ ve Abdullah b. Ebî İshâk’tan da rivayette bulunur. Ancak kimse bu iki alimin, Sîbeveyh’in hocaları olduğunu söylemez.”⁵⁶

‘Îsâ’yı Sîbeveyh’in hocası olarak zikretmemizin nedeni *el-Kitâb*’ta “Bunu bize ‘Îsâ, Yûnus vd. Araplardan aktardı” vb. üslûpla ondan rivayette bulunmasıdır. Bu rivayetlere bakıldığında ‘Îsâ ile bizzat görüştüğü anlaşılır.⁵⁷ Hâlbuki Sîbeveyh’in, Ebû ‘Amr b. el-‘Alâ’ ve Abdullah b. Ebî İshâk’tan yaptığı rivayetlerde kullandığı üslûptan onlarla görüştüğü sonucu çıkarılamaz.⁵⁸

1.4.7. Er-Ruâsî Ebû Ca‘fer Muhammed b. el-Hasan (187/803): Kûfe okulunun nahiv alanında eser veren ilk dilcisidir. Ebû ‘Amr b. el-‘Alâ ve ‘Îsâ

⁵⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, Süleymaniye Ktp., Lâleli Böl., no. 3484, v. 1b-2a, Şehit Ali Paşa Böl., no. 2496, v. 2b, Carullah Efendi Böl., no. 1963, v. 2b;

⁵¹ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, XII, 195; Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 163.

⁵² Ebû t-Tayyib el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 66.

⁵³ Zubeydî, *a.g.e.*, s. 48; el-Ğıftî, *a.g.e.*, I, 329.

⁵⁴ Nâsîf, *a.g.e.*, s. 98.

⁵⁵ İbnü’n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 74; İbn Hallikân, *a.g.e.*, III, 463; Zehebî, *a.g.e.*, VIII, 351, Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 163; Suyûtî, *Buğye*, II, 229; “‘Îsâ b. Omar al-Sakaffî” mad., *M.E.B. İslâm Ansiklopedisi*, İst, 1993, V, 1065; J. W. Fück, “‘Îsâ b. Umar al-Thakaffî” mad., *Encyclopadia of Islam*, New Edition, Leiden, 1978, IV, 91.

⁵⁶ Sabâh ‘Abbâs es-Sâlim, *‘Îsâ b. ‘Ömer es-Sekaffî*, Beyrut-1395/1975, s. 65-67.

⁵⁷ Bkz. *el-Kitâb*, I, 137 (Örneğin Sîbeveyh burada, “Bunu bize ‘Îsâ, Yûnus vd. Araplardan aktardı” der.) I, 363; II, 73, 165, 278.

⁵⁸ Şabâh ‘Abbâs es-Sâlim, *a.g.e.*, s. 67.

b. 'Ömer'den ders almıştır.⁵⁹ Aynı zamanda Kûfe Dil Okulu'nun iki önderi Kisâî ve Ferrâ'nın da hocasıdır.⁶⁰ *el-Kitâb*'ta " /Kûfeli şöyle dedi" ifadelerinden maksat Ruâsî'dir.⁶¹

1.4.8. Yûnus b. Habîb: Devrinin en iyi nahiv âlimlerinden olan Yûnus b. Habîb, Kur'ân ilimleri sahasında zamanın en büyük âlimlerinden olan Ebû 'Amr b. el-'Alâ'nın talebelerindendir.⁶² Sîbeveyh'in de kendisinden birçok rivayette bulunduğu hocalarından birisidir.⁶³ Yûnus b. Habîb'in nahiv ilminde kendisine ait kıyâs ve görüşleri olduğu rivayet edilir.⁶⁴ Kisâî, Ferrâ, Ebû 'Ubeyde, Ebû Zeyd (215/830) ve Halef el-Ahmer(180/796) gibi ileri gelen dilcilerin de onun derslerine iştirak ettikleri rivayet edilir.⁶⁵

Bazı kaynaklarda yedi kıraat imamından birisi olan Ebû 'Amr b. el-'Alâ (154/771)'dan kıraat rivayet edenlerin arasında Sîbeveyh'in de adı geçer.⁶⁶ Ancak İbnu'l-Cezerî, Sîbeveyh'in Ebû 'Amr b. el-'Alâ'dan kıraat rivâyet ettiğini aktarır fakat bunu uzak bir ihtimal olarak görür. Abdusselâm Hârûn da Sîbeveyh'in, yaşı itibarıyla Ebû 'Amr'la buluşmasının mümkün olmadığını, ondan dolaylı olarak rivayette bulunduğunu söyler.⁶⁷

Rufeyde'nin tespitine göre Sîbeveyh, dört yerde de müfessirlerin görüşlerini de aktarır.⁶⁸

1.5.Öğrencileri:

1.5.1. Ahfeş el-Avsat Ebû'l-Hasen Sa'îd b. Mes'ade (215/830)⁶⁹ : Ahfeş'in, Halîl hariç, Sîbeveyh'in ders aldığı bütün hocalardan ders aldığı

⁵⁹ İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 96; Kıfî, *a.g.e.*, IV, 106; Ali Bulut, *Hicri İlk Üç Asırda Kur'an Filolojisine Dair Eser Veren İlim Adamları ve Eserleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 1999, s. 46.

⁶⁰ Tâhir el-Cezâirî, *et-Tıbyân li-Ba'zi'l-Mebâhişi'l-Mute'allikati bi'l-Kur'ân alâ Tarîkı'l-İtkân*, nşr. Abdulfettâh Ebû Gudde, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, Ts., s. 311.; Bulut, "El-Ferrâ'nın Meânî'l-Kur'ân'ında Kullandığı Kûfe Dil Okulu'na Ait Terimler", *O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 14-15, Samsun, 2003, s. 324.

⁶¹ Kıfî, *a.g.e.*, IV, 106; Bulut, *Hicri İlk Üç Asır*, s. 46.

⁶² İbn Sellâm, *a.g.e.*, I, 15; Luğavî, *a.g.e.*, s. 22; Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 28; Zubeydî, *a.g.e.*, s.51.

⁶³ Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 28, 33-34; Kıfî *a.g.e.*, IV, 74, 76.

⁶⁴ Sîrâfî *a.g.e.*, s. 34; Kıfî *a.g.e.*, IV, 76; Corci Zeydân *a.g.e.*, II, 123.

⁶⁵ Sîrâfî *a.g.e.*, 34; Kıfî *a.g.e.*, IV, 76-77.

⁶⁶ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, Yayına hazırlayan: G. Bergstraesser, Mısır-1315/1932, I, 602; İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri ve Mütevâtir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*, İFAV Yay., İst, 1996, s. 109; *Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraati*, İFAV Yay., İst, 1995, s. 316.

⁶⁷ *el-Kitâb*, nşr. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Kahire, 1988, Nâşirin mukaddimesi, I, 13.

⁶⁸ İbrahim Abdullah Rufeyde, *en-Nahv ve Kutubu't-Tefsîr*, Bingazi-1990, II, 1183.

⁶⁹ Ahfeş el-Avsat hakkında geniş bilgi için bkz. Ebû't-Tayyib el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 68; Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 50; Zubeydî, *a.g.e.*, s. 72-73; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 75; İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 133; Kıfî, *a.g.e.*, II, 36, 39; Se'âlibî, *el-Letaf ve'l-Letaîf*, Kuveyt, 1984, s. 32; İnci Koçak, "Ahfeş el-Evsat" mad. *DİA*, İst, 1988, I, 526; Abdulemîr Muhammed Emîn el-Verd, *Menhecû'l-Ahfeş el-Avsat fî'd-Dirâsâti'n-Nahviyye*, Beyrut, 1975, s. 82-83.

söylenir.⁷⁰ Ahfeş, Sîbeveyh'ten daha yaşlı olmasına rağmen ona öğrenci olmuştur. Ahfeş'ten Sîbeveyh'le ilgili olarak şöyle bir rivayet gelmiştir: "Sîbeveyh, kitabına bir şey eklediğinde bana gösterirdi. Çünkü benim kendisinden daha bilgili olduğumu sanırdı. Hâlbuki o, benden daha bilgiliydi. Bugün ise ben ondan daha bilgiliyim."⁷¹

Rivayetlere bakıldığında Sîbeveyh ile Ahfeş arasında ilmî tartışmalar da olduğu anlaşılır. Bir tartışmadan sonra Ahfeş, Sîbeveyh'e şöyle demiştir: "Sadece senden istifade edeyim diye tartıştım" deyince Sîbeveyh de "Bunda şüphe mi ettiğimi sanıyorsun?" diye cevap verir.⁷²

Ahfeş *Me'âni'l-Kur'ân*'ında en önemli hocası Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ından da yararlanmasına rağmen asla Sîbeveyh ve eserinin adını anmaz.⁷³ Bunun sebebi de muhtemelen Sîbeveyh'in vefatından sonra Kûfe'ye yerleşmesi ve oradaki nahiv limleriyle özellikle de Kisâî ile olan yakınlığıdır.

1.5.2. Kuṭrub Ebû 'Alî Muhammed b. el-Müstenîr (206/821)⁷⁴: Kutrub geceleri uyumayıp devamlı uçan bir kuş adıdır. Sîbeveyh, derse diğer öğrencilerden her zaman daha erken gelmesi sebebiyle öğrencisi Muhammed'e bu lâkabı vermiştir.⁷⁵

Lugatte müselles⁷⁶ adlı eser yazan ilk dilci olarak bilinir.⁷⁷ *Kitâbu'l-Müsellesât*'ının el yazmaları Türkiye'nin ve Avrupa'nın çeşitli kütüphanelerinde bulunur.⁷⁸

1.5.3. Nâşî (ö...?): Hem Sîbeveyh'ten hem de Ahfeş'ten ders almıştır. Nahivle alakalı bir kitap yazmaya başlamış ancak bu eserini tamamlayamadan vefat etmiştir. Bununla ilgili olarak Muberrred şöyle der: "Nâşî'nin ilmi insanlara ulaşıydı onu hiç kimse geçemezdi".⁷⁹

⁷⁰ İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 133; Muhammed Tantavî, *Neş'etu'n-Nahv ve Târîhu Eşheri'n-Nuhât*, Yy, 1991, s. 63.

⁷¹ Kıftî, *a.g.e.*, II, 36: Aḥfeş el-Avsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, nşr. Hudâ Mahmud Qurâ'a, Kahire, 1990, (Önsöz) I, 11.

⁷² İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 64.

⁷³ Ahfeş el-Avsat, *a.g.e.*, (Önsöz) I, 11.

⁷⁴ Kutrub hakkında geniş bilgi için bkz. Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 49; İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.*, s. 75; İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 91; Kıftî, *a.g.e.*, III, 219; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, Beyrut, ts. II, 15; Hansârî, *a.g.e.*, VII, 265; Corci Zeydân, *a.g.e.*, II, 136.

⁷⁵ Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 49; Demîrî, *Hayâtu'l-Hayavâni'l-Kubrâ*, Şeriketu ve Mektebetu Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduh, Mısır, 1389/1969, II, 219.

⁷⁶ *Müselles* terimi, bir kelimenin üç hareke ile de okunabilmesine denir. Harekeye göre mana da değişir. Örneğin كلك kelimesinde kâf harfî, fetha ile okunursa *söz* anlamına, kesra ile okunursa *yaralar* anlamına, damme ile okunursa da *taşlık* anlamına gelir. Sonu bu tür kelimelerle biten şiirler üç anlamda da açıklanabilmektedir. Bkz. Cheneb Moh. Ben., "Kutrub" mad., *M.E.B. İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, VI, 1055.

⁷⁷ Hansârî, *a.g.e.*, VII, 266; Muharrem Çelebi, *Kutrub, Hayatı, Eserleri ve Kitâb al-Azmina*, (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), Erzurum, 1981, s. 71.

⁷⁸ Brockelmann, *GAL* I, 102; Çelebi, *a.g.e.*, s. 73-78.

⁷⁹ Ebû't-Tayyib el-Luğavî, *a.g.e.*, 85.

1.5.4. el-Cermî Ebû 'Ömer: Sîbeveyh'ten ders okuduğu şeklinde bir rivayet vardır.⁸⁰ Ancak genel kanaat Sîbeveyh'ten ders almadığı yönündedir.⁸¹ Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ını Ahfeş el-Avsa'ttan ehliyetle ve derin bir vukûfiyetle ilk rivayet edenlerden biri olmuştur.⁸²

Bazı kaynaklarda Ali b. Suleyman Ahfeş el-Asgar (316/928) da Sîbeveyh'in öğrencileri arasında zikredilir.⁸³ Ancak bu bilgi tarihi açıdan doğru gözükmemektedir. Çünkü Sîbeveyh'le Ahfeş el-Asgar arasında ölüm tarihi olarak 136 yıllık bir fark vardır.

1.7. Ölümü :

Sîbeveyh'in ölüm yeri, ölüm tarihi ve kaç yaşında öldüğü konusunda değişik rivâyetler vardır. Beyzâ'da ya da Şirâz'da öldüğü söylenir. Basra'da hicrî 161'de öldüğü de rivayetlerde geçer. Hicrî 194 yılında Sâve şehrinde öldüğü nakledilir. Amansız bir hastalıktan dolayı hicrî 180'de, hicrî 188'de, 32 ya da 40 küsur yaşında iken öldüğü rivayet edilir.⁸⁴ Kâtip Çelebi ve Şevki Dayf'a göre hicri 180 de öldüğü şeklindeki rivayet doğrudur.⁸⁵ Ali Asgar Hikmete göre ise en doğrusu 194 yılında ölmüş olmasıdır.⁸⁶ Buna iki delil gösterilir. Birincisi bu tarih, *Târîhu Bağdat* isimli eserde İbn Dureyd'in rivayetiyle gelir. İkincisi ise İbn Dureyd hem İran'da birkaç sene yaşamıştır, hem de Basralıların ilmini rivayet eden en iyi râvidir.⁸⁷ Genel kanaat ise Sîbeveyh'in 180 yılında öldüğü şeklindedir.

2. el-Kitâb'a Yönelik Eleştiriler

el-Kitâb'a fazlalık-noksanlık, kapalılık, düzensizlik, bilgi çelişkisi ve yanlışlığı, kıratları tenkit gibi hususlardan dolayı bir takım eleştirilerin yöneltildiği görülür. Bu eleştirilerin bir kısmı elimizdeki *el-Kitâb*'ın Sîbeveyh'in telif ettiği orijinal nüsha olup olmadığıyla ilgiliyken bir kısmı da eserin muhtevasıyla alakalıdır. Bunları maddeler halinde şöylece zikretmek mümkündür:

2.1. Noksanlık – Fazlalık Yönünden Eleştiriler

el-Kitâb'taki garib kelimeleri şerheden Ebû Hâtim es-Sicistânî'nin *Tefsîru Garîbi Mâ fî Kitâbi Sîbeveyh mine'l-Ebniye* adlı eserini tahkik eden Muhsin b. Sâlim Âmirî yaklaşık 40 kelimeyle ilgili olarak “*el-Kitâb*'ta bulamadım” ifadesini kullanır.⁸⁸ Bundan şu sonuç çıkıyor. Ya Ebû Hâtim, *el-*

⁸⁰ İbnu'l-Cezerî, *a.g.e.*, I, 602. İbnu'l-Cezerî bu rivayete de şüpheli bakar.

⁸¹ Tantavî, *a.g.e.*, s. 66: Şükrü Arslan, "Cermî" mad., *DİA*, İst, 1993, VII, 413.

⁸² Arslan, *a.g.e.*, VII, 413.

⁸³ Hikmet, *a.g.m.*, s. 99.

⁸⁴ Suyûtî, *Buğye*, II, 230; İskenderî, *a.g.e.*, s. 231.

⁸⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, İst, 1971, II, 1426; Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-Nağviyye*, Dimeşk, 1996, s. 59.

⁸⁶ Hikmet, *a.g.m.*, s. 101.

⁸⁷ *Dâiratu'l-Me'ârifi'l-İslâmiyye*, XII, 407.

⁸⁸ Ebû Hâtim es-Sicistânî, *Tefsîru Garîbi Mâ fî Kitâbi Sîbeveyh mine'l-Ebniye*, nşr. Muhsin b.

Kitâb'ta bulunmayan başka kelimeleri de eserine kattı; ya bugün elimizde bulunan el-Kitâb nüshası ile Ebû Hâtim'in kullandığı nüsha birbirinden farklıdır; ya da Ebû Hâtim'in eserinde tahrif vardır.

Ancak bu eserin muhakkıkının *el-Kitâb*'la uyuşmayan kelimelere verdiği örneklere bakıldığında arada ya bir harf ya da bir nokta farkı gibi küçük farkların olduğu görülür. Bunlar da muhtemelen istinsah hatalarıdır (tashif). Bundan hareketle eserin orijinal olmadığı sonucuna varılamaz. Bunlara birkaç örnek verilirse konu daha iyi anlaşılacaktır⁸⁹:

Kelimenin Anlamı	Ebû Hâtim	Kelimenin Anlamı	Sîbeveyh
Kadınlardan yüz çeviren	حَوَقْلٌ	Sel	حَوَمَلٌ
Küpe halkası	الْخِرْصُ	Kireçtaşı	الْحِرْصُ
Batıl, uydurma	حُدْرَى، بُدْرَى	Özel isim	حُدْرَى، بُدْرَى
Kısa	الْكُوَالِكُ	Kısa	كُوَالِلٌ
Dağ parçası	الْجِنْدُوَّةُ، الْجِنْدُوَّةُ	Dağ parçası	الْحَنْدُوَّةُ

Hannâ Haddâd Cemîl de "Şu an elimizdeki *el-Kitâb* orijinal değildir. Bazı yerleri noksandır. Bazı ifadeler ve beyitler çıkarılmış, yerine yenileri eklenmiştir."⁹⁰ diyerek eserin bazı tahriflere uğradığını iddia eder. Cemîl şu gerekçeleri sunar⁹¹:

1- "*el-Kitâb*'ın başında ne bir önsöz, sonunda da ne bir sonuç kısmı vardır.

2- Birçok kaynakta *el-Kitâb* referans olarak kullanılır. Ancak şu an elimizde mevcut olan *el-Kitâb*'la bu kaynaklardaki metinler birbirini tutmamaktadır. İfadeler, birbirinden o kadar farklı ki bu eserlerde kaynak olarak geçen nüsha, bugün elimizde mevcut olan nüsha değildir.

3- Eser üzerine yazılan haşiye ve talikler onun ana metniyle karışmıştır. Ana metinle bu haşiye ve talikleri birbirinden ayırmak oldukça zordur. Örneğin şu anki *el-Kitâb* metninde Ebû Ömer'in adı geçmektedir.⁹² Sîrâfî, bu kişinin Ebû Ömer el-Cermî olduğunu söyler.⁹³ Eserin metnine Cermî'nin ta'likleri gibi karışmış ve içerisinde eriyip gitmiş birçok ta'lik vardır. Ancak ta'lik yapan kişilerin isimleri açıkça söylenmediği için bunları öğrenmek zordur.

Sâlim 'Âmirî, Mekke-1993, s.48, 53, 79, 81, 90, 93, 96, 101, 107, 115, 116, 117, 119, 120, 122, 133, 136, 137, 139, 140, 143, 147, 148, 149, 150, 153, 155, 157, 159, 161, 166, 169, 170, 175.

⁸⁹ Sicistânî, *a.g.e.*, Önsöz, s. 15; Sîbeveyh, *a.g.e.*, nşr. Emîl Bedîc Yakûb, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999, IV, 403, 364, 388, 403, 405.

⁹⁰ Hannâ Cemîl Haddâd, "Havle Kitâbi Sîbeveyh", *Mecelletu'l-Mecma'i'l-Luğati'l-Arabîyyeti'l-Urduniyye*, Sayı: 6, Amman-Ürdün, 1983, s. 79.

⁹¹ Haddâd, *a.g.m.*, s. 79-81.

⁹² *el-Kitâb*, II, 208.

⁹³ *el-Kitâb*, II, 208, kenar haşiyesi.

4- Birçok kaynakta şiir şevahidi verilir ve kaynak olarak *el-Kitâb* gösterilir. Ancak bu şiirler bu eserde mevcut değildir ve buradan kaynak gösteren bu kişiler de güven duyulacak ilim adamlarıdır”.

Cemîl'in bu eleştirilerinin hepsine katılmak mümkün değildir. *el-Kitâb*'ta önsöz ve sonuç yok diyor. Sîbeveyh'ten bir asır sonra yaşamış olan Muberrred'in *el-Muktadab*'ında da önsöz yoktur. Önsöz olmaması bu eserin orijinalliğini bozamaz. Esere hatimesi yok diye de orijinal olmadığını söylemek zordur. Çünkü o zamanki teliflerde zaten hatime yazma geleneğinin olmadığı görülür.

Birçok kaynakta verilen şiir şevahidinin *el-Kitâb*'ta mevcut olmadığını iddia etmektedir. Ancak Sîbeveyh'in vefatından sonra eseri ilk okuyanlardan Cermî eserin beyit sayısı ile alakalı şu bilgileri veriyor: “Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ını inceledim. Tam 1050 beyit saydım. Bunlardan 1000 tanesinin kime ait olduğunu öğrendim. 50 tanesini ise öğrenemedim”⁹⁴ Bunun yanında Sîbeveyh'in şevahidinin fihristini çıkaran Ahmed Râtib en-Neffâh da Cermî'yi doğrular nitelikte bir rakam verir. Şöyle der: “Bana göre *el-Kitâb*'ın neşredildiği nüsha, orijinal nüsha gibi görünüyor. Çünkü şahid beyitlerin sayısı, tekrarları çıkardığımız zaman 1047'dir. Bu da Cermî'nin meşhur rivayetindeki sayıya çok yakındır”⁹⁵ Ancak aradaki bu üç beyitlik farkı şu şekilde açıklanabilir: Ya Cermî de şiir beyitlerini saymış düz bir rakam olması için 1050 beyit demiştir. Ya *el-Kitâb*'ın üç beyti zaman içerisinde eserden çıkarılmış, ya da Cermî yanlış saymış olabilir. Bunun yanında diğer eserlerde *el-Kitâb* kaynak gösterilerek sunulan beyitlerin gerçekten buradan alınıp alınmadığının da incelenmesi gerekir.

Ebû Ömer el-Cermî'nin adının *el-Kitâb*'ın metnine dâhil edildiği iddiası⁹⁶ da Sîbeveyh üzerine çalışan iki bilim adamı Ali en-Necdî Nâsîf ve Fevzî Mes'ûd tarafından reddedilir. Onlar *el-Kitâb*'taki bu *أبو عمر* ifadesinin Abû Amr ya da başkası da olabileceğini söyleyerek bu ismin Ebû Ömer el-Cermî olamayacağını söylerler.⁹⁷

Ama Ebû 'Ömer isminin Cermî'ye ait olduğunu söyleyen tek kişi Haddâd Cemîl değildir. Sîrâfî de şerhinde bu ifadeyi Ebû 'Ömer el-Cermî olarak değerlendirir.⁹⁸ 'Udayme de Ebû 'Ömer'in görüşünün *el-Kitâb*'a sonradan katıldığını söyler. 'Udayme, Suyûfî'nin *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* adlı eserinden yaptığı nakilde "Ahfeş el-Avsa'tın sözlerinin de *el-Kitâb* metnine katıldığını" söyler.⁹⁹

⁹⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, Süleymaniye Ktp., Lâleli Böl., no. 3484, v. 2a, Şehit Ali Paşa Böl., no. 2496, v. 2b, Carullah Efendi Böl., no. 1963, v. 3a; Reisü'l-Küttâb Mustafa Ef., Böl., no.1061, v. 2a; Zubeydî, *a.g.e.*, s. 75.

⁹⁵ Haddâd, *a.g.m.*, s. 81.

⁹⁶ *el-Kitâb*, II, 208; Haddâd, *a.g.m.*, s. 79.

⁹⁷ Nâsîf, *a.g.e.*, s. 155-157; Fevzî Mes'ûd, *a.g.e.*, s. 88-89.

⁹⁸ *el-Kitâb*, II, 208, kenar haşiyesi.

⁹⁹ M. Abdulhâlik 'Udayme, *Fehârisu Kitâbi Sîbeveyh*, Kahire, 1975, s. 23.

Mâzin el-Mubârek de “*el-Kitâb*’ta bazı ilim adamları tarafından katılmış bilgiler olduğunu inkar etmiyoruz. Ama bu, *el-Kitâb*’ın Sîbeveyh’e aidiyyetini yok etmez” diyerek metne bazı bilgiler katılmış olabileceğini ifade eder.¹⁰⁰

Yine bazı çağdaş araştırmacılar *el-Kitâb*’ın metninde yazım yanlış olduğunu iddia ederler.¹⁰¹

Kanaatimizce Sîbeveyh’in vefatından sonra eserini Kisâî, Cermî, Mazinî gibi âlimlere okutan talebesi Ahfeş el-Avsat olsun, onun talebeleri olsun bunların talikleri zamanla eserin metnine katılmış olabilir. Nitekim bu, birçok ilim adamı tarafından da kabul edilir. Zaten bunlar eseri eleştiren değil, açıklama mahiyetinde gelmiş taliklerdir.

2.2.Kapalılık Yönünden Eleştiriler

Sîbeveyh, zaman zaman ifadelerindeki kapalılık ve çelişki yönünden tenkit edilmiştir.¹⁰² Meselâ Nihad Çetin, *el-Kitâb*’ı, Arapçayı yeni öğrenmeye başlayanların ihtiyacına cevap verecek sadelikte olmayıp, teferruat ile dolu, istifade edilmesi hayli güç bir eser olarak nitelendirir.¹⁰³

el-Kitâb’ta ilk gramercilerin dahi anlamadığı yerler olmuştur. Meselâ ¹⁰⁴ “ما أغفله عنك شيئا” ifadesi Zeccâc’a kadar gramerciler tarafından anlaşılammıştır. Bu ifade ne anlama gelmektedir? Burada hangi fiil eksiltiştir? Bu soruları Zeccâc cevaplamıştır. Zeccâc bunun yorumunu şöyle yapmıştır: “Bu ifade daha önce geçen bir cümleye dayanır. Sanki زيدٌ “ما أغفله عنك/ليس بغافل عنى” denmiş de muhatap da “تَفَقَّدُ أَمْرًا وَدَغَ الشُّكَّ عَنْكَ” dir. Yani انظرُ شيئا dir. Yani denmiştir.¹⁰⁵

el-Kitâb’ın ifadelerinde zorluk ve kapalılık var mı yok mu tartışması Sîbeveyh’ten hemen sonraki dönemde yaşamış dilciler tarafından yapılmıştır. *Hizânetü’l-Edeb* adlı eserdeki rivayete göre İbn Keysân şöyle demiştir: “Sîbeveyh’in kitabına bakıldığında onun hakettiği konumda olduğu ve ifadelerinin de izaha muhtaç olduğu görülür. Çünkü *el-Kitâb*, insanların bu tür ifadelere alışık olduğu bir dönemde o günkü kullanıma uygun olarak yazılmıştır.”¹⁰⁶ Bu da gösteriyor ki Sîbeveyh, eserini yaşadığı dönemdeki Araplar’ın bildiği, kullandığı ve anladığı bir üslûpla yazmıştır.

¹⁰⁰ Mâzin Mubârek, *er-Rummânî en-Nahvî fî Dav’i Şerhihi li-Kitâbi Sibeveyh*, Dâru’l-Kitâbi’l-Lubnânî, Beyrut, 1974, s. 123-126.

¹⁰¹ Bkz. Rafael Talmon, “A Problematic Passage in Sîbawaihi’s al-Kitâb and The Authenticity of Ahbâr About The Early History of Arabic Grammatical Thinking”, *Journal of American Oriental Society*, Sayı: 104, New Haven, 1984, s. 691-698.

¹⁰² M. G. Carter, “Twenty Dirhams in the Kitâb of Sîbawaihi”, *Bulletin of School of Oriental and African Studies*, London-1917, XXXV, 485.

¹⁰³ Çetin, “Arap Dili Sarf ve Nahvine Dair Üç Eser”, *Şarkiyat Mecmuası*, İst, 1959, cilt:3, s. 166.

¹⁰⁴ Şevkî Dayf, *a.g.e.*, s. 62.

¹⁰⁵ *el-Kitâb*, I, 279.

¹⁰⁶ Abdulkâhir Bağdâdî, *Hizânetü’l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni’l-‘Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts. I, 179.

Bu konuda farklı bir yorum da Ali b. Süleymân tarafından yapılmıştır. O şöyle der: "Sîbeveyh, *el-Kitâb*'ını Arap dili, hitabesi ve sanatına uygun olarak yazmıştır. Bazı yerlerini açık bir dille yazarken bazı yerlerini de kapalı bir üslûpla yazmıştır. Bunun da nedeni okuyucuya da *el-Kitâb* üzerinde düşünme ve kural çıkarma payı bırakma düşüncesidir."¹⁰⁷ Ali b. Süleymân'ın böyle düşünmesinin nedeni o zamanki bazı dilcilerin bilerek eserlerini kapalı bir üslûpla yazmalarıdır. Rivâyete göre Câhız, Ahfeş'e sorar: "Sen, insanlar arasında en iyi nahiv bilen kişisin. Niçin kitaplarını anlaşılır bir şekilde yazmıyorsun? Çünkü kitaplarının bazı yerlerini anlıyoruz, fakat çoğu yerini de anlayamıyoruz. Niçin bazı yerlerde kapalı bazı yerlerde de açık bir üslûp kullanıyorsun?" Ahfeş şöyle cevap verir: "Çünkü ben bu kitapları Allah için yazmıyorum. Bunlar dînî bir kitap da değil. Şayet kitaplarımı istendiği gibi kolay bir üslûpla yazsaydım insanlar onu anlamak için bana çok fazla bir gereksinim duymazlardı. Benim amacım ise para kazanmaktır. Bazı yerlerini anlaşılır bir şekilde yazdım ki anlama zevkini tadanlar zor yerlerini de merak etsinler. Bu yöntemle de epey kazanç sağladım."¹⁰⁸

Bu iki görüşten kanaatımıza göre İbn Keysân'ınki daha doğrudur. Çünkü Sîbeveyh, ilim çevrelerinde kullanılan dil ve üslûbu kullanmış, önemli ölçüde de hocalarının görüşünü onların üslûbuyla aktarmıştır. Günümüzde de *el-Kitâb* üzerine çalışan bazı araştırmacılar da bu görüştedir.¹⁰⁹

Ancak Şevkî Dayf'ın da belirttiği gibi bu ifade kapalılığında sahasının ilk ayrıntılı eseri olmasının da payı vardır.¹¹⁰

2.3. Bilgi Çelişkisi Yönünden Eleştiriler

İlim adamları tarafından *el-Kitâb*'ta bazı çelişkilerin olduğu söylenmiştir. Ancak çelişki olduğu belirtilen yerler eserin bütününe etkileyecek şekilde olmayıp oldukça azdır. Bu konuda gördüğümüz en ciddi eleştiri Muberrred'in *el-Muktadab*'ını tahkik eden Abdulhâlık Udayme'den gelmiştir.

Udayme Sîbeveyh'teki şu dört çelişkiye dikkat çeker:¹¹¹

1. *إِسْمَاعِيلُ، إِبْرَاهِيمُ، إِسْمَاعِيلُ* gibi aslen dört harfli câmid isimlerin başındaki hemze: Bununla ilgili olarak Sîbeveyh, bir yerde bu hemzenin kelimenin aslından olmayıp zâid/fazladan olduğunu söyler. Sîbeveyh şöyle der: "Hemze, dört ya da daha fazla harften oluşan bir kelimenin başına gelirse bu hemze, Araplara göre zâittir".¹¹² Başka bir yerde de bu hemzenin, kelimenin aslından olduğunu söyler.¹¹³

¹⁰⁷ Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 179-180.

¹⁰⁸ Câhız, *Kitâbu'l-Hayavân*, nşr. M. Abdusselâm Hârûn, Beyrut, 1996, I, 91.

¹⁰⁹ Hadîsî, *a.g.e.*, s. 95.

¹¹⁰ Şevkî Dayf, *a.g.e.*, s. 62.

¹¹¹ Udayme, *a.g.e.*, s. 18-20.

¹¹² *el-Kitâb*, II, 243.

¹¹³ *el-Kitâb*, II, 113.

Udayme böyle dese de *el-Kitâb*'taki ilgili yerlere bakıldığında *استنبق* kelimesinin ele alınarak bu gibi kelimelerdeki sîn, tâ ve hemzelerin zâid kabul edildiği görülür. Udayme'nin "Sîbeveyh başka bir yerde de hemzeyi kelimenin aslından kabul ediyor" dediği yerle ilgili olarak burayı şerheden Sîrâfî de hemzenin zaid kabul edildiğini söyler.¹¹⁴ Dolayısıyla çelişki olduğu söylenemez.

2. يا خَبَاثِ يا لَكَاعِ, يا خَبَاثِ gibi fa'îli kalıbında gelen küfür kelimeleri: Sîbeveyh, bir yerde şöyle der: "Bunlar, münâdâya ait isimlerdir. Çünkü nidânın dışında "جاءتني خباث ولكاغ/Bana pislik ve şerefsiz (kadın) geldi": denmez."¹¹⁵ Başka bir yerde ise "Hem münâda olarak hem de müâdânın dışında şu sıfatlar kullanılır: يا لَكَاعِ, يا خَبَاثِ/Pislik seni! Şerefsiz seni!"¹¹⁶

Udayme'nin bu eleştirisi de yani يا خَبَاثِ, يا لَكَاعِ kalıplarıyla ilgili olarak eserin bir yerinde farklı başka bir yerinde farklı görüş beyan ettiği şeklindeki tenkidi de kanaatimizce yanlış yorumdan kaynaklanmaktadır. Çünkü Sîbeveyh'in ifadeleri iyi incelendiğinde verdiği bu iki misalle ilgili olarak münâdanın dışında kullanıldığı çıkarımı yapılamaz. Ona göre bu iki misal sadece münâdâ olarak gelirken bu kalıptan gelen جَعَار vb. lafızlar münâdâsız olarak da gelir.

3. الخلف، التحت، الأمام gibi zarflar: Sîbeveyh bir yerde " الخلف، التحت، الأمام gibi zarfların cümlede isim olarak kullanımları daha azdır..."¹¹⁷ derken başka bir yerde ise şöyle der: " الخلف، التحت، الأمام، الدون gibi zarflar isim olarak da kullanılırlar. Bunların cümlede isim olarak kullanımları daha çok ve daha yaygındır."¹¹⁸

Yine burada da kanaatimizce yorum yanlışlığı vardır. Çünkü Sîbeveyh الخلف، التحت، الأمام، الدون gibi zarflardan bahsettikten sonra " الخلف، التحت، الأمام، الدون" gibi zarfları söyler. Peşinden de تلك zamirini kullanarak kannatimizce önceki kelimeleri kasteder ve onların isim olarak kullanımının daha çok olduğunu söyler. Burada Sîbeveyh'in kullandığı ifadeleri aynen aktarırsak ne kastettiği daha iyi anlaşılacaktır¹¹⁹:

واعلم أنّ هذه الحروف بعضها أشدّ تمكناً في أن يكون اسماً من بعض، كالقصد والنحو والقبل والناحية. وأما الخلف والأمام والتحت والدون فتكون أسماء. وكيونته (تلك) أسماء أكثر وأجرى في كلامهم. وكذلك مرأى ومسمع كيتونتهما أسماء أكثر. ومع ذلك إتهم جعلوه اسماً خاصاً بمنزلة المجلس والمكأ وما أشبه ذلك، فكرهوا أن يجعلوه ظرفاً.

4. عيشان، خصمان gibi fa'lân kalıbında gelen sıfatlar: Sîbeveyh, bu gibi kelimelerin gayrı munsarîf oluşunu elif-nûnlarının müenneslik elifi memdûdesine benzemesine bağlar.¹²⁰ Sonra başka bir yerde ise "Nûn,

¹¹⁴ *el-Kitâb*, II, 113, 4 no.lu dipnot.

¹¹⁵ *el-Kitâb*, I, 311.

¹¹⁶ *el-Kitâb*, II, 38.

¹¹⁷ *el-Kitâb*, I, 204.

¹¹⁸ *el-Kitâb*, I, 207.

¹¹⁹ *el-Kitâb*, I, 207.

¹²⁰ *el-Kitâb*, II, 10.

hemzeden bedeldir."¹²¹ der. Bazı nahivciler ise şöyle bir eleştiri yaparlar: Muberrred, "Nûn, hemzeden bedeldir." diyerek Sîbeveyh'e muhalefet etmiştir.¹²²

el-Kitâb'taki ilgili yerlerde Sîbeveyh عَطْشَان vb. lafızların gayrı munsarıflılığını حمراء lafzının durumuna benzetir. Dolayısıyla Sîbeveyh'te bir çelişki yoktur. Muberrred de aynı görüşte olduğuna göre arada bir tezat durum söz konusu değildir. Çelişki Sîbeveyh ya da Muberrred'den alıntı yapanlardan kaynaklanmaktadır.

2.4. Bilgi Yanlılığı Yönünden Eleştiriler

Muberrred, *el-Kitâb*'ta bazı hatalar olduğunu söylemiş. Ancak Muberrred'in bu eleştirilerinden ancak az bir kısmı ilim adamları tarafından kabul görmüştür.¹²³

Sîbeveyh'e karşı sırf tenkit olsun diye yapılan haksız eleştiriler de vardır. Örneğin bir beytin sonundaki الحديدا kelimesini¹²⁴ mansub getirdiği için Askerî (400/1009) tarafından tenkit edilir. Askerî'ye göre bu kelimenin mecrûr gelmesi gerekirdi; Sîbeveyh, maksadına uygun olarak bunu mansub olarak kullanmıştır.¹²⁵ Ancak bu tenkit bizce haksız bir tenkittir. Çünkü ulaştığımız kaynaklarda da kelime hep mansûb olarak sunulmaktadır.¹²⁶

Sîbeveyh, البراغيث اكلوني ifadesini şaz saydığı ve buna kıyas yapılamayacağını söylediği için de eleştirilir. Gerekçe olarak da Kur'ân-ı Kerim'deki وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا ayeti¹²⁷ söylenir.¹²⁸ Ancak şu da unutulmamalı Sîbeveyh de bu ayeti verir ve bu ayete şaz demez. Aksine bu ayetteki الَّذِينَ ظَلَمُوا kısmını bedel olarak yorumlar.¹²⁹ Bizce Sîbeveyh'e yöneltilen bu eleştiri, haksızdır.

Nekraya muzaf ve mef'ûlün bih olarak gelen كل lafzıyla ilgili de "Sîbeveyh'e göre كل lafzı nekraya muzaf ve mef'ûlün bih olarak gelmez. Ancak Kur'ân'da bunun örnekleri çoktur." şeklinde eleştirilir.¹³⁰ Bu görüşün

¹²¹ *el-Kitâb*, II, 108, 314.

¹²² Udayme, *a.g.e.*, s. 19.

¹²³ Ahmed Emîn, *Duhâ'l-İslâm*, Beyrut, ts. II, 292; Abdulvehhâb es-Şâbûnî, 'Uyûnu'l-Muellefât, nşr. Mahmûd Fâhûrî, Halep, 1992, s. 261.

¹²⁴ *el-Kitâb*, I, 34. Beyit معاوى إنما ينشُرُ فأسنجُ فلسنا بالجال ولا الحديدا şeklinde. Sîbeveyh bu beyti manaya atfa örnek verir.

¹²⁵ Ebû Ahmed el-Hasan b. Abdullah b. Sa'îd el-'Askerî, *Şerhu Mâ Yaka'u fihî't-Tashîfu ve't-Tahrîf*, nşr. Abdulaziz Ahmed, Mısır-1963, s. 207.

¹²⁶ Bu kaynaklar için bkz. İbn Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut-1405, I, 389; İbn Haleveyh, *el-Huccet fi'l-Kırâati's-Seb'*, nşr. Abdul'âl Sâlim Mekrem, Beyrut-1401, s. 132; İbn Manzûr, *a.g.e.*, V, 389; İbn Teymiyye, *Dakâiku't-Tefsîr el-Câmi' li-Tefsîri İbni Teymiyye*, nşr. M. Seyyid el-Culeynid, Dimeşk-1404, II, 25;

¹²⁷ Enbiya (21): 3

¹²⁸ Arîd, *a.g.m.*, s. 77.

¹²⁹ *el-Kitâb*, Absusselam Harun neşri, II, 41.

¹³⁰ Udayme, *a.g.e.*, s. 19.

sahibi, Sîbeveyh'teki şu ifadeye dayanarak bunu söyler: "أكلتُ شاةً كلَّ شاةٍ" cümlesi hasen/güzeldir. "أكلتُ كلَّ شاةٍ" cümlesi ise zayıftır."¹³¹ Ancak göz ardı edilen bir husus var. Sîbeveyh, burada كلّ lafzıyla ilgili olarak "Nekraya muzaf ve mef'ûlün bih olarak gelmez" şeklinde genel bir kural vermiyor. Sadece bir cümleye ait değerlendirme yapıyor. Dolayısıyla bu, yerinde bir eleştiri değildir.

2.5. Düzensizliği Yönünden Eleştiriler

Bazıları *el-Kitâb*'ta, yöntemi belirten bir önsöz olmaması nedeniyle Sîbeveyh'i eleştirirler. Hatta Sîbeveyh'i yöntem bilmemekle suçlarlar. Bu kişilere göre "*el-Kitâb*'ta konular düzensizdir. Konular arasında sonrakini öncesine bağlayan bir bağ yoktur. *el-Kitâb*, bir araya istiflenmiş bilgi yığınınından başka bir şey değildir." Ancak ilim adamları tarafından bu fikirler reddedilir.¹³²

el-Kitâb'ın nahiv ve sarf konularını ele alma sırasıyla bugünkü sıralama farklıdır. Örneğin Sîbeveyh, nahiv konularında merfûların hepsini bir arada ele almaz. Önce müsned ve müsnedün ileyh konusunu anlatır. Sonra da sırasıyla fail, mef'ûl, hâl, leyse'ye benzeyen harfleri ele alır. Sonra da merfûlara dâhil olan mübteda-haber konusuna girer. Bu yönden eleştirilir.¹³³

Yine aynı durum bâbların sıralamasında da görülür. Sîbeveyh, bazen bir bâbın konularını peşpeşe sunmaz. Konunun bir kısmını bir babta verir. Araya başka konulara ait bab başlıkları sokar. Sonra tekrar eski konuya girer. Bu da Sîbeveyh'in eleştirildiği noktalardan birisidir.¹³⁴

Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ındaki düzen, bazıları tarafından düzensizlik olarak algılanmıştır. Ancak *el-Kitâb*'ı dikkatli bir şekilde inceleyen kimse onun iki ana kısma ayrıldığını görür. Birinci kısım, Bulak baskısında birinci cildi ve ikinci cildin de baş tarafını kaplayan nahiv bölümüdür. İkinci kısım ise ikinci cildin geri kalan kısmındaki sarf bölümüdür.

Örneğin *el-Kitâb*'ta kase/yemin konusu sarf konuları arasında ele alınmıştır. Hâlbuki kase, bir nahiv konusudur. Ancak Sîbeveyh, yemin konusunu sarf konularından tekit nunlarından bahsederken inceler. Çünkü Sîbeveyh'e göre yemin de bir tekittir.¹³⁵ Bazıları, yemin konusunun sarf konuları içinde ele alınmasını eleştirir. Ancak Sîbeveyh, yemin konusunu nahiv ilmi açısından ele almamıştır. Sîbeveyh, burada sadece yemin edatlarının yapısından ve eksiltip eksiltilmeme konusundan bahsetmiştir. Yani yeminle ilgili i'lal konularına girmiştir. Bu da sarf ilmine dâhildir.¹³⁶

¹³¹ *el-Kitâb*, I, 274.

¹³² Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 60; Abdussabûr Şahîn, *a.g.m.*, s. 61.

¹³³ Hadîşî, *a.g.e.*, s. 88.

¹³⁴ Hadîşî, *a.g.e.*, s. 88.

¹³⁵ Sâhib Ca'fer Ebû Cenâll h, *Min A'lâmi'l-Basra Sîbeveyh*, Bağdat, 1974, s. 92-93.

¹³⁶ Mubârek, *a.g.e.*, 114.

el-Kitâb'taki düzensizliği bazıları da farklı bir şekilde yorumlarlar. Bunlara göre Sîbeveyh'in ölümünden sonra *el-Kitâb*'ın bazı sayfaları birbirine karışmıştır.¹³⁷ Ancak böyle bir karışıklık olsaydı bunu Ahfeş vb. büyük dilcilerin fark etmesi ve buna işaret etmeleri gerekirdi.

2.6. Kırâatları Yorumu Yönünden Eleştiriler

Kırâatlar mütevatir, âhâd ve şâz olmak üzere üçe ayrılır: Mütevâtir, meşhur yedi kıraat; âhâd, yedi kıraatı ona tamamlamak için eklenen üç kıraat ve sahabî kıraatları, şâz da bunların dışında kalan ve "Bir vecihle bile olsa Arapçaya ya da Osmânî mushaflardan birine bile uymayan kıraat" olarak tanımlanır.¹³⁸

Kur'ân-ı Kerîm, gramerciler için en önemli kaynaktır. Bu konuda Suyûtî şöyle der: "Arapçada Kur'ân'ın bütün kıraatları gramer kuralları için delil olarak kullanılır. Bunun mütevatir, ahad ya da şaz olmasına bakılmaz. İnsanlar, şâz kıraatı, bilinen kıyas ile çatışmadıkça delil olarak kabul etmişlerdir."¹³⁹ İbnü'l-Müneyyir de (638/1284) "Arapçanın kıraatlarla tashihi olur, ama kıraatların Arapça ile tashihi olmaz Dilin en belîğ örneği ile ister mütevatir, ister şaz olsun istişhâd yapılabilir." demiştir.¹⁴⁰

Sîbeveyh, Basra nahiv kurallarına uymayan kıraatları kabul etmediği, onları zayıf, kabih, redi şeklinde değerlendirdiği gerekçesiyle eleştirilir.¹⁴¹ Bu konuda en ciddî eleştiri yapan Ensârî, Sîbeveyh'in kıraatler karşısında tutumunu dört grupta toplar¹⁴²:

Kıraatlara açıkça muhalefet ettiği yerler.

Kıraatlara gizlice muhalefet ettiği yerler.

Basra kurallarına uydurmak için ayeti yorumladığı yerler.

Ayetle *el-Kitâb*'in uyuştuğu yerler.

Ensârî'nin eleştirilerine şunları misal verebiliriz:

1- "Kıraatlara açıkça muhalefet eder":

a- "أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتِهِمْ"¹⁴³ "Bu ayetteki *سواء* kelimesi kıraatlarda hem ref ile hem de nasb ile gelmiştir. Ancak Sîbeveyh, ref ile okunuşu tercih ediyor, nasb ile okunuşu kubh ve redâet ile niteliyor. Hâlbuki Hafs, Hamza ve Kisâf gibi kıraat âlimleri bu kelimeyi nasb ile okumuşlardır. Bu kelime nasb ile okunduğunda ya hâl, ya da *جعل* fiilinin ikinci mef'ulü olur."¹⁴⁴

¹³⁷ Mubârek, *a.g.e.*, 114.

¹³⁸ Suyûtî, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut-1991, I, 164; Şemsuddîn M. el-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-'Aşr*, Kahire, ts., I, 9.

¹³⁹ Mahmûd Feccâl, *el-Îzâh fi Şerhi'l-İktirâh*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk-1989, 67-68.

¹⁴⁰ Bağdâdî, *Hizâne*, I, 23.

¹⁴¹ Ahmed Mekki el-Ensârî, "Sîbeveyh fi'l-Mizân", *Mecelletu Mecmai'l-Luğati'l-'Arabiyye*, sayı: 34, Kahire-1974, s. 104-105. Bu yönde eleştiriler için bkz. Ebû Cenâh, *a.g.e.*, s. 106-107.

¹⁴² Ensârî, *a.g.m.*, s. 105.

¹⁴³ Casiye (45): 21.

¹⁴⁴ Ensârî, *a.g.m.*, s. 105.

Ensârî, böyle dese de Sîbeveyh açıkça "Bu kelime nasb ile okunursa kabîh/çirkin veya redî/fenâ olur" dememektedir. Sîbeveyh'in orada verdiği örnek Arap kelimelerinden bir örnektir ve خَيْرٌ kelimesinin cümledeki nasb ile okunuşunu redî, cer ile okunuşunu da kabîh olarak nitelendirir. Sîbeveyh şöyle der:¹⁴⁵

واعلم أن ما كان في النكرة رفعاً غير صفة فإنه رفع في المعرفة. من ذلك قوله جلّ وعزّ: "أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمُ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتِهِمْ"¹⁴⁶

وتقول: مررتُ بعبد الله خيرٌ منه أبوه. فكذلك هذا وما أشبهه. ومن أجرى هذا على الأوّل فإنه ينبغي له أن ينصبه في المعرفة فيقول: مررتُ بعبد الله خيراً منه أبوه. وهى لغة رديئة.. ولو قلت: مررتُ بخيرٍ منه أبوه، كان قبيحاً.

أحسن "Sîbeveyh, burada da أحسن" "ثم أتينا موسى الكتاب تماماً على الذى أحسن..."¹⁴⁷ b- kelimesinin ref ile okunuşunu zayıf ve kubh sıfatlarıyla nitelendirir.¹⁴⁸ Oysa bunu mahzup bir mübtedanın (هو) haberi olarak ref ile okumak câizdir. Ancak, Sîbeveyh, Basralılar ve Basralılaşanlar bu kıraata hücum etmişler ve onu zayıf, kubh ve şazlıkla nitelendirmişlerdir.¹⁴⁹

Ensârî böyle dese de bazı kaynaklarda da أحسن lafzının, mahzup bir mübtedanın haberi olarak ref ile okunuşu zayıf olarak nitelendirilir.¹⁵⁰

2- "Kıraatlara gizlice muhalefet eder":

a- "Sîbeveyh, يكون kelimesinin nasb ile okunuşunu zayıf olarak nitelendirir.¹⁵² Ancak Kisâî ve İbnu Âmir bu kelimeyi nasb ile okurlar."¹⁵³

Ebû Bekr b. Mücâhid'e göre sadece İbnu Âmir nasb ile okumuştur. Bir yerde Kisâî'nin de nasb ile okuduğunu da söyler. Ancak bu okuyuşu hata, galat ve vehm olarak nitelendirir.¹⁵⁴

İbn Hâleveyh (370/980) ise İbnu Âmir'in nasb ile okuduğunu aktardıktan sonra bu tarz okuyuşun caiz olmadığını söyler.¹⁵⁵

Ayrıca Şevkî Dayf da Sîbeveyh'in, burada cumhurun kıraatını tercih ettiğini ve İbnu Âmir kıraatına saldırmadığını söyler.¹⁵⁶

¹⁴⁵ Bkz. *el-Kitâb*, I, 233.

¹⁴⁶ Casiye (45): 21.

¹⁴⁷ En'am (6): 154.

¹⁴⁸ *el-Kitâb*, I, 270.

¹⁴⁹ Ensârî, *a.g.m.*, s. 106.

¹⁵⁰ Ebu'l-Bekâ Muhibbuddin Abdullah b. Ebî Abdillâh el-Huseyn b. Ebî'l-Bekâ, *et-Tibyân fi İ'râbi'l-Kur'ân*, nşr., Ali Muhammed el-Becâvî, Yy., ts., I, 266.

¹⁵¹ Yasin (36): 82

¹⁵² *el-Kitâb*, I, 423.

¹⁵³ Ensârî, *a.g.m.*, s. 106.

¹⁵⁴ Bekr Ahmed b. Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a fi'l-Kırâat*, Dâru'l-Mearif, Kahire, 1400, I, 169, 206-207, 372-373.

¹⁵⁵ İbn Hâleveyh, *a.g.e.*, s. 88.

¹⁵⁶ Şevkî Dayf, *a.g.e.*, s. 81.

b- "Sîbeveyh, "أولئك هم خير البرية" 158 - "يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ" 157- bu ayetlerdeki البرية ve النبي şeklinde okunuşunu redaet ve azlıkla nitelendirir.¹⁵⁹ Hâlbuki kıraat imamlarından Nâfi bunları hemzeli okur. Hem de hemzeli okuyuş da hemzesiz okuyuş da fasih/arı dilli Araplardan gelmiş birer lehçedir."¹⁶⁰

Nâfi haricindeki diğer kıraat âlimleri ise şeddeli yâ ile النبي ve البرية şeklinde okumuşlardır.¹⁶¹ Sîbeveyh burada da cumhurun kıratını tercih etmiştir.

3- "Basra kurallarına uydurmak için ayeti yorumlar":

a- "Sîbeveyh'e göre الزانية 162 "الزانية والزاني فاجلدوا كل واحدٍ منهما مائة جلدة" kelimesi mübtada, haberi de mahzuptur. Bu mahzuf haber عليك الزانية ya da فيما يُتلى عليك حكم الزانية şeklinde. فاجلدوا kısmı ise yeni bir cümle başıdır.¹⁶³ Ferrâ, Muberrred, ez-Zeccâc ve ez-Zemahşerî gibi dilcilere göre ise bu ayette الزانية mübtada, فاجلدوا kısmı ise haberdir."¹⁶⁴

Ensârî'nin "الزانية والزاني فاجلدوا كل واحدٍ منهما مائة جلدة" ayetini delil göstererek Sîbeveyh'i eleştirilmesi de haksızlıktır. Çünkü Sîbeveyh bununla ilgili olarak "Bazıları "والسارق والسارقة" ve "الزانية والزاني" şeklinde nasb ile de okumuştur. Bu okuyuş Arapçaya aykırı değildir. Ancak kıraat imamlarının geneli sadece ref ile okumuşlardır" diyerek¹⁶⁵ kıraat imamlarının genel kabulüne uyar. Ensârî'nin bu eleştirisi haksız gözükmemektedir. Ensârî'nin bu eleştirilerinde Basra Dil Okulu'na karşı bir taassup da sezilmektedir. Ensârî'nin "Sîbeveyh, Basralılar ve Basralılaştıranlar bu kıraata hücum etmişler"¹⁶⁶ vb. ifadeler onun bir mezhep taassubu içinde olduğunu hissettirmektedir.

b- "Sîbeveyh, 168 "وإن أحد من المشركين استجارك" - 167 "إذا السماء انشقت" ve إن وانشقت السماء انشقت şeklinde birer fiil takdir ederler. السماء ve أحد faildir. Oysa Ahfeş, Ferrâ ve genelde Kufeliler bu ayeti mübtada-haber şeklinde yorumlar ve herhangi fiil takdir etmezler."¹⁶⁹

157 Tahrîm (66): 1.

158 Beyyine (98): 7.

159 *el-Kitâb*, II, 163, 170.

160 Ensârî, a.g.m., s. 107.

161 Ebû Bekr İbnu Mücâhid, a.g.e., I, 693; Ebû Zur'a Abdurrahman b. Muhammed b. Zencele, *Hucetu'l-Kirâât*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1402, 1982, s. 769.

162 Nur (24): 2.

163 *el-Kitâb*, Emîl Bedî' Ya'kûb neşri, I, 196-197.

164 Ensârî, a.g.m., s. 108.

165 *el-Kitâb*, Abdusselâm Hârûn neşri, I, 144.

166 Ensârî, a.g.m., s. 106.

167 İnşikak (84): 1.

168 Tevbe (9):6.

169 Ensârî, a.g.m., s. 109.

Ensârî, Sîbeveyh'i bu şekilde eleştirirken *el-Kitâb*'ta bu ayetler ele alınmamıştır.

Udayme de tam tersini söyleyerek bu konuda Sîbeveyh'i eleştirir. Şöyle der: "Nahivcilere göre şart edatları fiil cümlelerinin başına gelir. Bu nedenle de "وإن أخذ من المشركين استجارك"¹⁷⁰ ayetinin başındaki أخذ kelimesini gizli bir fiilin faili olarak kabul ederler. Ama Sîbeveyh, bu genel kurala muhalefet etmiş ve "إذا السماء انشقت"¹⁷¹ ayetindeki السماء kelimesini mübteda olarak kabul etmiş, gizli bir fiilin faili olarak görmemiştir."¹⁷²

Ancak *el-Kitâb* incelendiğinde Sîbeveyh'in in şart edatından sonra merfû, mansub veya mecrur bir isim geldiğinde bunların başında gizli bir amil fiil takdir ettiği görülür.¹⁷³

Mekkî b. Ebî Tâlib (437/1045)'e göre de bu vb. ayetlerde şart edatından sonra gelen isimler mahzuf bir fiille merfudurlar ve Basralı dilciler de bu görüştedir.¹⁷⁴

Bütün bunlara binaen Ensârî, Sîbeveyh'in bu şekilde gramer kurallarını bir kefeye; Kur'ân ayetlerini de öbür kefeye koyduğunu, gramer kurallarına uymayan ayetleri zayıflık, kubh/çirkinlik ve redaet/fenâlık sıfatlarıyla nitelendirdiğini söyler.¹⁷⁵

Ensârî, Sîbeveyh'in kabul ettiği kıraatı alıp diğer kıraatları eleştirmesini sanki Kur'ân'a yapılmış bir eleştiriymiş gibi kabul etmektedir. Ancak bizzat kıraat kitaplarında yedi kıraat imamına ait kıraatların içinde de şâzz kıraatlar olduğu kabul edilir.¹⁷⁶

İkinci bir husus olarak ayetlerin irabıyla ilgili yorum farkı nedeniyle de Sîbeveyh'i eleştirmesi de haksızlıktır. Bu yorum farkını da Kur'ân'a muhalefet olarak algılar. Hatta Kufeli dilcilerin yorumunu Sîbeveyh'in yorumuna tercih eder. Kanaatimizce burada biraz Kufe taraftarlığı yapmaktadır. Zaten kendisi de bunu itiraf etmiş gibi şöyle der : "Ben, fikrimi *el-Kitâb*'tan bulduğum delillerle savunduğumda, benim Basralılar'ı, özellikle de Sîbeveyh'i suçladığımı söyleyip *el-Kitâb*'ta buna delil olacak bir ifade olmadığını söylerler. Oysa ben konuyla ilgili birçok ayeti buldum."¹⁷⁷

Kaldı ki kıraat imamları da birbirlerinin kıraatlarını isim vererek veya vermeyerek eleştirmişlerdir. Yukarıda verilen misaller dışında kıraatları yediyle sınırlandıran İbn Mucâhid (324/936), Mufaddâl'in Âsım'dan naklettiği

¹⁷⁰ Tevbe (9):6.

¹⁷¹ İnşikak (84): 1.

¹⁷² Udayme, *a.g.e.*, s. 10.

¹⁷³ *el-Kitâb*, Abdusselâm Hârûn neşri, I, 263; III, 113.

¹⁷⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib, *Muşkilu İ'râbi'l-Kur'ân*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1405, nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, I, 107.

¹⁷⁵ Ensârî, *a.g.m.*, s. 104-105.

¹⁷⁶ Ebû Şâme el-Makdisî, *Kitâbu'l-Murşidi'l-Vecîz ilâ 'Ulûmin Tete'allaku bi'l-Kitâbi'l-Azîz*, nşr. Tayyar Altıkulaç, TDV Yayınları, Ankara-1986, s. 174; Abdulfettâh İsmail Şelebî, "Sîbeveyh, ve Berâetuhu min Tuhmeti't-Ta'ni fil'-Kurâat", *Buhûsu Külliyyeti'l-Lugati'l-'Arabiyye*, II/2, Mekke-1404-1405, s. 37.

¹⁷⁷ Ensârî, *ed-Difâ' 'ani'l-Kur'ân, Dâru'l-Me'ârif*, Kahire, 1973, s. 3.

178 *وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ* ayetindeki *يُبَيِّنُهَا* fiilinin *يُبَيِّنُهَا* şeklinde nûn ile okunuşu; Hârice'nin Nâfi'den naklettiği şeklindeki hemzeli okuyuşları *galat/hatalı* olarak nitelendirmiştir.¹⁷⁹ Hem kıraatların yediye taksim edilmesi işini Sîbeveyh'ten yaklaşık 144 sene sonra vefat eden İbn Mucâhid (324/936) h. 300 yıllarında yapmış¹⁸⁰ ve bu taksim ilim adamları tarafından kabul görmüştür. Sîbeveyh olsun eserlerinde yedi kıraat imamının kıraatlarını eleştiren diğer ilim adamları olsun bunların yedi kıraat imamını tanımadıkları da ifade edilir.¹⁸¹ Şunu da ilave etmemiz gerekir: Her dilci hangi şehirde yaşıyorsa genelde oradaki kıraat imamlarının kıraatlarını tanımışlar ve eserlerinde bu imamların görüşlerine yer vermişlerdir.¹⁸²

Şevkî Dayf da, hicrî üçüncü asırda bazı Basralı dilcilerin kıraatları eleştirdiğini, ancak bunun örneklerinin de genelleştirilemeyecek kadar az olduğunu söyler. *el-Kitâb*'ta ise kıraatların reddedilişi ya da zayıf kabul edilmesini gösteren açık ifadeler olmadığını belirtir.¹⁸³

Yine Sîbeveyh, muzaf ile muzafun ileyh (tamlayan-tamlanan) arasına sadece şiirde başka bir öge gelebileceğini, bunun da şiir zaruretine binaen olabileceğini söyler. Bu kuraldan dolayı da eleştirilir. Çünkü İbn Âmir kıraatına göre *وَكَذَلِكَ زَيْنٌ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلُوا لَهُمْ شُرَكَائِهِمْ*¹⁸⁴ ayetinde muzaf ile muzafun ileyh arasına mef'ûl girmiştir. Hatta İbn Mâlik, İbn Hişâm¹⁸⁵ gibi sonraki dilciler bu kıraatı da delil göstererek bazı şartlarla muzaf ile muzafun ileyh arasına mef'ûl ya da başka bir öge girebileceğini söylemişlerdir. Zemahşerî (538/1144) ise İbn Âmir'in bu kıraatını Kur'ân nazımının güzelliğine aykırı bulur.¹⁸⁶ Ferrâ da bu kıraatı ve buna delil gösterilen beyitle ilgili olarak "Bu görüşün herhangi bir değeri yoktur" der.¹⁸⁷ Ancak bazıları Ferrâ'nın ifadesinden onun İbn Âmir kıraatını savunduğunu çıkarırlar.¹⁸⁸ Böyle bir çıkarım yanlıştır.

Ancak Sîbeveyh, kıraata muhalefet edilemeyeceğini, çünkü kıraatın *sünnet* olduğunu da söyler.¹⁸⁹

178 Bakara Suresi (2): 230.

179 Şelebî, *a.g.e.*, s. 38.

180 Şelebî, *a.g.e.*, s. 20-21.

181 Şelebî, *a.g.e.*, s. 22.

182 Şelebî, *a.g.e.*, s. 24.

183 Şevkî Dayf, *a.g.e.*, s. 19.

184 En'am (6): 137.

185 İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyeti İbni Mâlik*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1979, III, 180.

186 Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Te'vil*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts., II, 54.

187 Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Ali en-Neccâr, Aḥmed Yûsuf en-Necâfî, Beyrut-1980, I, 358.

188 M. Huseyn Âli Yâsîn, *ed-Dirâsâtu'l-Luġaviyye 'Inde'l-'Arab ilâ Nihâyeti'l-Karni's-Sâlis*, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut-1980, s. 352.

189 *el-Kitâb*, Abdusselâm Hârûn neşri, I, 148.

Sîbeveyh'in bazı kıraatlara az işlek dediği görülür. Örneğin¹⁹⁰ وَلَا تَحِينَنَّ مَنَّاصْ şeklinde merfu okuyuş kalîl/az işlek." der.¹⁹¹ Ancak kıraatları çirkin, zayıf, kötü vb. sıfatlarla nitelendirmemeye dikkat ettiği görülür.

Sîbeveyh, Basralı olduğu için sadece Basralı kıraat âlimlerini yakından tanıyordu ve sadece Basra kıraati konusunda ayrıntılı bilgiye sahipti. Diğer şehirlerdeki kıraatleri ise çok iyi tanımiyordu. Bu yüzden diğer şehirlerde okunan kıraatleri kıraatın sahibi belirtmeden yalnız şehre nisbet ederek söylüyordu.¹⁹²

Son olarak şunu da söylememiz gerekir: Sîbeveyh, bazı kıraatları eleştirmiş olsa bile bu, sadece Sîbeveyh'e ait bir özellik değildir. Genelde bütün Basralı gramerciler kurallarına uymayan kıraatları tenkit ettiklerinden dolayı eleştirilirler ve gramer kuralını, Kur'ân metninin önüne geçirmekle suçlanırlar.¹⁹³ Örneğin, Sîrâfî (368/979), Taberî (310/922), İbnu Cinnî (392/1002), Ferrâ, Mekkî b. Ebî Tâlib, İbnu Usfûr (669/1271) ve Zemahşerî gibi nahiv ve tefsir âlimleri İbnu Âmir'in mütevatir bir kıraatını, çeşitli ifadelerle eleştirmişler, bu kıraatın hatalı olduğunu iddia etmişlerdir.¹⁹⁴ Yine on kıraat imamından biri olan Hamza da mütevatir bir kıraatından dolayı Ebû Zeyd el-Ensârî, Asmaî, Ya'kûb el-Hadramî, Muberrred ve Zeccâc tarafından eleştirilmiştir. Hatta Zeccâc, Hamza'nın bu kıraatını çirkin olarak nitelemiştir.¹⁹⁵ Üstelik Muberrred, وَأَتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ¹⁹⁶ ayetindeki¹⁹⁶ الأرحام lafzının mecrur okuyuşunu helal saymaz. Ancak Hamza bunu mecrur okur.¹⁹⁷ Sîbeveyh ise bu ayete girmeden konuyla ilgili olarak harfî cerri tekrarlamadan mecrur bir zamire yapılan atfın çirkin olacağını söyler.¹⁹⁸ Bunların misalleri çoğaltabiliriz.¹⁹⁹

SONUÇ

Sîbeveyh'in vefatına kadar olan nahiv çalışmalarının özeti, *el-Kitâb*'ta derlenip toplanmış, bu sayede günümüze kadar ulaşmıştır. Sîbeveyh, eserinde sadece hocalarının görüşlerini aktarmakla kalmamış, bunların yanında yaptığı güzel tahlil, değerlendirme, tercih ve istinbatla da güçlü ilmî şahsiyetini ortaya koymuştur.

Sîbeveyh'in ilmî kişiliğini *el-Kitâb* ve *el-Kitâb*'ın gördüğü büyük ilgi aslında en güzel bir şekilde anlatmaktadır. Vefatından hemen sonra eseri ilim meclislerinde okunmaya başlandığı ve yüzyıllar boyunca da bunun devam

¹⁹⁰ Sad Suresi (38): 3.

¹⁹¹ *el-Kitâb*, I, 28.

¹⁹² Abdulfettâh İsmail Şelebî, "Sîbeveyh ve Berâetuhû min Tuhmeti't-Ta'n fî'l-Kirâât", *Buhûsu Kulliyeti'l-Luğati'l-'Arabîyye*, 2/2, Mekke-1404-1405, s. 24.

¹⁹³ Âli Yâsîn, *a.g.e.*, s. 349.

¹⁹⁴ Özbalıkçı, *a.g.e.*, s. 90.

¹⁹⁵ Özbalıkçı, *a.g.e.*, s. 91-93.

¹⁹⁶ Nisa (4): 1

¹⁹⁷ İbnu Ya'îş, *a.g.e.*, III, 78; Ensârî, *ed-Difâ'*, s. ۲.

¹⁹⁸ *el-Kitâb*, I, 391.

¹⁹⁹ Özbalıkçı, *a.g.e.*, s. 90-94.

ettiği görülür. Önce Basralı iki büyük nahiv âlimi Cermî ve Mâzinî eseri, Sîbeveyh'in öğrencisi Ahfeş'ten okumuşlar, daha sonra Ahfeş'in Kûfe şehrine gitmesiyle de Kisâî eseri Ahfeş'ten okumuştur. Vefat ettiğinde Ferrâ'nın yastığının altından *el-Kitâb*'ın çıkması Kûfeli dil âlimlerinin de bu esere büyük önem verdiklerini göstermektedir. Özellikle de Muberrred'den itibaren nahiv çalışmaları yoğun bir şekilde *el-Kitâb* etrafında cereyan etmiştir. Eser üzerine yoğun bir şekilde şerh, ihtisar, talik çalışmaları yapıldığı gibi, ayrıca şiir şevahidi, garib lafızları, cümle yapıları, zor kısımları ve bazı babları üzerine de birçok çalışmalar yapılmıştır.

Eser, nahiv alanında tafsilatlı olarak telif edilip günümüze kadar ulaşan ilk eserdir. Bu eserdeki bilgileri birinci kaynak olarak kullanan Muberrred, buradaki bilgileri daha sistemli bir şekilde takdim etmiş, ama buna rağmen *el-Kitâb* otoritesinden yine bir şey kaybetmemiştir. Başta nahiv olmak üzere tefsir, belagat, şiir, lugat, kıraat gibi birçok ilim dalında ilk başvuru eserler arasında her zaman yerini korumuştur.

el-Kitâb üzerine yazıldığı andan itibaren az da olsa zaman zaman itiraz ve reddiyeler de telif edilmiş, ancak başka alimler de Sîbeveyh'i savunarak bu reddiyelere reddiyeler yazmışlardır. Bu şekilde eser ilmî faaliyetlere farklı açıdan da kaynaklık etmiştir.

Sîbeveyh'in eserine fazlalık-noksanlık (orjinallik), kapalılık, düzensizlik, bilgi çelişkisi ve yanlışlığı, kıratları tenkit gibi hususlardan dolayı bir takım eleştirilerin yöneldiği görülür. Bu eleştirilerin bir kısmı elimizdeki *el-Kitâb*'ın Sîbeveyh'in telif ettiği orijinal nüsha olup olmadığıyla ilgiliyken bir kısmı da eserin muhtevasıyla alakalıdır. Bunları maddeler halinde şöylece zikretmek mümkündür:

Esere yapılan eleştiriler içinde en haklı olanı kanaatimizce bazı ibarelerinin zorluğu nedeniyle yapılanlar gözükmektedir. Bunu da en erken dönemde yazılmasına bağlamak gerekir. Çünkü bu dönemde henüz nahiv kuralları tam olarak sistemli bir hale gelmemiş, terimler de henüz tam netliğine kavuşmamıştı. Nahiv kuralları ve terimlerinin vuzuha kavuşması daha sonraki dönemlerde olmuştur.

Eleştiriler içerisinde en haksız gözükeni ise kıraatlere saldırdığı yönündeki eleştirilerdir. Çünkü *el-Kitâb* incelendiğinde Sîbeveyh'in cumhurun kıraatini kaynak olarak kullandığı görülür. Bu yönden Sîbeveyh'i eleştiren Ensârî onun söylemediği bazı şeyleri de mefhumu muhalefete dayanarak söylemiş kabul etmektedir. Onun eleştirilerinden Basralı âlimlere karşı bir taassubu olduğu anlaşılmaktadır.

Yazıldığı andan günümüze kadar Sîbeveyh üzerine yapılan çalışmaların genelde onun daha iyi anlaşılmasına yönelik olduğu görülür. Zaman zaman reddiyeler de yazılmış, bu reddiyelere de reddiyeler yazılmıştır. Bütün bunlarla birlikte *el-Kitâb* başta nahiv araştırmaları olmak üzere lugat, lehçe, belagat, şiir, kıraat gibi birçok ilim dalında ilk başvuru en eski temel kaynaklardan birisidir.